

BEVEZETŐ

A magyarországi németek történetének levéltári forrásai (1670-1950)

A kutatás célja

A mai magyarországi önkormányzati levéltárakban található azon fondok és állagok mutatójának és rövid ismertetésének összeállítása, amelyek relevánsnak tekinthetők a magyarországi németek története szempontjából. Ebből kiindulva a kutatási koncepció kidolgozásakor azt vettük figyelembe, hogy a XVII. század második felétől – ekkor kerültek nagyobb számban a különböző telepítési akciók eredményeként németek az ország területére – a mai Magyarország mely területein éltek/élnek németek.

A magyarországi levéltárak rövid bemutatása, az ott őrzött anyagról általában

Az Országgyűlés a történelmi múlt megismerésének elsődleges forrásául szolgáló, és a közfeladatok folyamatos ellátásához, valamint az állampolgári jogok érvényesítéséhez nélkülözhetetlen, a nemzet kulturális örökségének részét képező levéltári anyag védelmének, folytonos gyarapításának és használatának alapvető szabályairól alkotta A köziratokról, a közlevéltárakról és a magánlevéltári anyag védelméről szóló 1995. évi LXVI. törvény-t. E szerint a közlevéltárak kizárólagos joggal átveszik és megőrzik az illetékességi körükbe tartozó szervek nem selejtezhető köziratait. A levéltárral nem rendelkező közfeladatot ellátó szervek levéltári anyaga az általános levéltárak illetékességi körébe tartoznak. Általános levéltárak törvény létesíthet, illetve szüntethet meg. Általános levéltárak: a Magyar Országos Levéltár, valamint a megye és a főváros önkormányzata által fenntartott közlevéltár.

A Magyar Országos Levéltár központi általános levéltár. Illetékességi körébe tartoznak a köztársasági elnöknek és hivatalának, az Országgyűlésnek és hivatalának, az Alkotmánybíróságnak, a miniszterelnöknek és hivatalának, a minisztériumoknak és az országos hatáskörű szervezeteknek, valamint az ezek közvetlen felügyelete és irányítása alá tartozó intézményeknek és külképviseleti szervezeteknek és ezek jogelődeinek, országos köztestületek és közalapítványok levéltári anyaga.

A megyei (fővárosi) közlevéltár területi általános levéltárként a megye (főváros) önkormányzatának közvetlen felügyelete és irányítása alatt működik. Illetékességi körébe tartozik a fenntartó önkormányzat testületének, hivatalainak és intézményeinek, valamint ezek jogelődeinek levéltári anyaga, továbbá a megye (főváros) területén keletkezett minden olyan levéltári anyag, amely nem tartozik más levéltár illetékességi körébe.

A települési önkormányzat létesíthet települési önkormányzati levéltárat, mely intézmény, a fenntartó önkormányzat közvetlen felügyelete és irányítása alatt működik. Illetékessége kiterjed az önkormányzat hivatalai és intézményei, valamint ezek jogelődei levéltári anyagára.

A közlevéltárak további levéltárai az állami szaklevéltárak; a köztestület, közalapítvány és egyéb közfeladatot ellátó szerv levéltárai. A magyarországi levéltári hálózat másik csoportja a nyilvános magánlevéltárak.

A magyarországi levéltárak munkáját átfogóan szabályozza a nemzeti kulturális örökség miniszterének Rendelete a közlevéltárak és nyilvános magánlevéltárak tevékenységével összefüggő szakmai követelményekről és az ezt kiegészítő Ajánlás alapján a levéltárak fondjaikat országosan egységes követelmény szerint rendszerezték, sorolták őket fond-főcsoportokba, és

bontották a fondokat állagokra (10/2002. NKÖM rendelet és a NKÖM Levéltári Kollégiuma 2002. évi 2. számú Ajánlása a területi általános és települési önkormányzati levéltárak új fond(jegyzék-)szerkezetéhez).

A levéltárak kiválasztásának indoklása

A megyék illetve a területi levéltárak kijelölésénél figyelembe vettük azt a tényt, hogy Magyarországon a német kisebbség nem egy tömbben élt, valamint különböző nagyságú és nemzetiségi összetételű megyékről van szó. Ezért a kutatás területi hatályát úgy határoztuk meg, hogy az lefedje mindazon régiókat, ahol jelentős számú német kisebbség élt. Bevontuk a kutatásba mindazon megyéket, ahol a német anyanyelvűek száma az 1941. évi népszámláláskor elérte a megye lakosságának 2%-át. Kivételt Budapest esetében tettünk, ahol ekkor már a német anyanyelvűek száma nem érte el a főváros összlakosságának 2%-át, de – megítélésünk szerint – fontos volt, hogy e népességet is bevonjuk a kutatásba.

A fentiek alapján a következő közlevéltárakban őrzött anyagok kerültek feltárára

Általános levéltárak

Budapest Főváros Levéltára
Baranya Megyei Levéltár
Bács-Kiskun Megyei Levéltár
Békés Megyei Levéltár
Fejér Megyei Levéltár
Győr-Moson-Sopron Megyei Levéltár Győri Levéltára
Győr-Moson-Sopron Megyei Levéltár Soproni Levéltára
Komárom-Esztergom Megyei Levéltár
Pest Megyei Levéltár
Somogy Megyei Levéltár
Tolna Megyei Levéltár
Vas Megyei Levéltár
Veszprém Megyei Levéltár
Települési önkormányzatok levéltárai:
Győr Megyei Jogú Város Levéltára
Székesfehérvár Megyei Jogú Város Levéltára

A feltárt irategyüttesek

Tekintettel arra, hogy a hazai németek szórványban élnek, kimondottan 'németekre vonatkozó fondnak' viszonylag kevés fond tekinthető. Ugyanakkor szinte valamennyi közigazgatási anyagban található a területen élő németekre vonatkozó adatok, dokumentumok. Ezért a feltárandó fondok körét meglehetősen szélesre kellett nyitnunk, ha az eredeti elképzelésnek eleget kívántunk tenni.

Budapest Főváros Levéltára anyagának struktúrája részben eltér a megyei levéltárakban őrzött levéltári anyag struktúrájától, ezért ebben a levéltárban külön kellett meghatározni a feltárandó fondok körét.

A feltárás csak az 1670. utáni időszakra terjedt ki. Az ezt megelőzően keletkezett iratokat tartalmazó fondok esetében a teljes adatot és fondterjedelmet megadtuk, és az ismertető is a teljes fondról készült.

Bizonyos fondcsoportok esetében az egyes fondokat csak felsoroltuk, és csak a fondcsoportról készült bevezető, pl. az iskolák, a községi nemzeti bizottságok, vagy a községi földigénylő bizottságok esetében.

Természetesen a fondok felsorolása elvi jellegű, az egyes levéltárakban meglévő irategyüttesek struktúrája nem fedi le egymást pontosan. Így az egyes levéltáraknál található fond-szerkezet a kötetben nem lett teljesen azonos, mert míg az egyik helyen az adott területre vonatkozó adott iratanyag megmaradt, a másikon nem. Továbbá előfordult az is, hogy egyes levéltárakban olyan fondokat is őriznek, amelyeket a másikon nem. Ezeket, a kutatás szempontjából releváns fondokat természetesen a föltárásba felvettük.

Lényegében 1950-ig az alábbi fondokat vontuk be a kutatásba, melyek intézményenként – a helyi levéltári forrást ismerő kollégák javaslata alapján – kisebb eltérésekkel módosulhatott:

Az 1848-ig terjedő időszakból

Vármegyei iratok

1. Főispáni iratok
2. Nemesi közgyűlési iratok
3. Alispáni iratok
4. Vármegyei Számvevőszéki iratok
5. Vármegyei Törvényszéki iratok
6. Úrbéri iratok
7. Nemességi iratok
8. Nemesi felkelési iratok
9. Vármegyei községek szabályrendeleteinek gyűjteménye
10. Vármegyei községi egyesületek alapszabályainak gyűjteménye
11. Felekezeti anyakönyvi másodpéldányok
12. A vármegye adószedőjének iratai (országos, megyei összeírások, egyéb jövedelmekről...)
13. Vármegyei tisztségviselők iratai
14. Végrendeletek és alapítványok levéltári gyűjteménye

Városok, települések

1. Tanácsülési, bizottmányi jegyzőkönyvek
2. Közigazgatási iratok
3. Szabályrendeletek gyűjteménye
4. Összeírások (vagyonösszeírások, népösszeírások, egyéb)
5. Egyesületi alapszabályok gyűjteménye
6. Telekkönyvi iratok
7. Birtokbevallási jegyzőkönyvek
8. Törvényszéki iratok
9. Végrendeletek
10. Adólajstromok
11. Számadási iratok

Az 1848–1872; 1872–1950-ig terjedő időszakból

Vármegyei iratok

1. Bizottmányi iratok
2. Megyehatóság iratai
3. Választmányok iratai
4. Árvaszék
5. Törvényszék iratai
6. Úrbéri Törvényszék iratai
7. Járásbírósági iratok és vegyes szolgabírósági iratok
8. Főispáni iratok
9. Törvényhatósági Bizottság Közgyűlésének iratai
10. Alispáni iratok

11. Járási főszolgabírói iratok/ járási főjegyzők iratai
12. Felekezeti anyakönyvi másodpéldányok levéltári gyűjteménye
13. Községi szabályrendeletek gyűjteménye
14. Egyesületi alapszabályok gyűjteménye

Városok, községek iratai

Csak azok, amelyekben az 1910. évi népszámláláskor az összlakossághoz viszonyítva legalább 10% volt a németek száma.

Az 1945–1950 közötti időszak esetében, ahol az 1941. évi népszámláláskor a lakossághoz viszonyítva 5%-ot elérte a német anyanyelvűek száma.

Az államigazgatás területi szerveinek, illetve néphatalmi és különleges feladatokra létrejött bizottságok iratai

1. Pénzügyigazgatóság
2. Adóhivatal
3. Vármegyei gazdasági felügyelőségek iratai
4. Tanfelügyelőség iratai
5. Vármegyei és járási nemzeti bizottságok iratai
6. Községi nemzeti bizottságok iratai

Az érintett községek anyagát csak felsoroltuk, a fondcsoport elé egy közös ismertető került.

7. Vármegyei Földbirtokrendező Tanács iratai
8. Megyei Földhivatal iratai
9. Községi földigénylő bizottságok iratai

Az érintett községek anyagát csak felsoroltuk, a fondcsoport elé egy közös ismertető került.

10. Megyei és járási rendőrkapitányságok iratai
11. Népgondozó Hivatal Megyei Kirendeltségének iratai
12. Áttelepítési Kormánybizottság megyei kirendeltségének iratai

A jogszolgáltatás területi szervei 1869–1950

1. Törvényszékek
2. Ügyészségek
3. Közjegyzők
4. Népügyészségek
5. Népbíróságok

Oktatási, egészségügyi és szociális intézetek, intézmények iratai

Fondcsopontonként készült ismertető. Az adott megyei felsőfokú és középiskolákat fondonként felsoroltuk. Az alapfokú és egyéb iskolákat pedig azokon a településeken melyeket a kutatásba bevontunk.

Testületek iratai

Céhek, ipartársulatok, ipartestületek és egyéb érdekképviseleti szervek.

Egyesületek iratai

Megyénként került meghatározásra a téma szempontjából relevánsnak tekinthető egyesületek köre.

1945 után: a pártok megyei szerveinek (MDP, FKGP, NPP) iratai

Gazdasági szervek iratai

Megyéenként került meghatározásra a téma szempontjából relevánsnak tekinthető gazdasági szervezetek köre.

Családok és személyek iratai

Megyéenként került meghatározásra a téma szempontjából relevánsnak tekinthető családok és személyek köre.

Gyűjtemények

Megyéenként került meghatározásra a téma szempontjából relevánsnak tekinthető fondok köre.

A kötet felépítésének ismertetése

Az egyes levéltárak betűrendben következnek a kötetben, és a róluk összeállított információk a következők:

a./ név, rövidítés; levélcím; központi épület címe; ha a kutatóterem külön van, akkor azt külön föltüntetve; telefonszám: központi; kutatóterem, bejelentkezés; e-mail; internet elérhetőség; nyitva tartás;

b./ a levéltár rövid története; a fondokról, illetve az adott levéltárban őrzött levéltári anyag rövid áttekintése; az ehhez kapcsolódó irodalom felsorolása. A megyei levéltárak részlegeinek fondjai nem külön, hanem azon belül jelennek meg.

c./ az egyes fondok fondfőcsoportonkénti (IV. – XXXV.) ismertetése; az egyes fondokról minden esetben közöljük címét, évkörét, terjedelmét, majd az adott fondképző rövid történetét, illetve kiterít a benne lévő források ismertetésére, megadja a hozzá kapcsolódó irodalmat.

Az egyes fondokhoz kapcsolódó hivataltörténetek néhány kivételtől eltekintve, az iratképző szerv első előfordulásánál szerepelnek, az ezt követő levéltárak esetében csak utalunk a hivataltörténetre. Az állagokról nem minden esetben készült ismertetés, de a fond címe alatt nevét, évkörét és terjedelmét feltüntettük.

A fondok és az állagok nevét nem egységesítettük, vagy ha fondfőcsoportba sorolása eltért az érvényes utasítástól, nem változtattuk meg, hanem úgy hagytuk ahogyan az adott levéltárban elnevezték, illetve ahogy az intézmény fondjegyzékében szerepelt (2008. december 31-ei állapot).

Az információk nagy részét az egyes levéltárakban rendelkezésre álló segédletekből, elektronikus nyilvántartásokból állítottuk össze, ezért az egyes fondismertetők terjedelme annak rendezettségi szintjétől és a rendelkezésre álló információk mélységétől függően változó. Azokban az esetekben, amelyekben nem, vagy nagyon csekély információ állt rendelkezésre minden levéltár esetében külön kutatást végeztünk, illetve a forrásfeltárást elvégeztük.

Végül, de nem utolsó sorban köszönetet mondunk valamennyi a projektbe bekapcsolódott levéltár igazgatójának, és valamennyi munkatársának, hogy a szerzők, és a mi munkánkat is segítették. Nélkülük ez a kötet nem készülhetett volna el.

Budapest, 2010. február 25.

A szerkesztők